

П. Г. Усенко

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії України ХІХ — початку ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна), institute@history.org.ua

ОДЕСА — СТРАТЕГІЧНИЙ ПУНКТ ЧОРНОМОРСЬКОЇ КАМПАНІЇ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена проблемі бойової обстановки довкола Одеси насамперед після ворожої інтервенції 1914 р. У цьому тексті вирізняє основну мету дослідження як формування комплексного погляду на ситуацію з історичними фактами щодо аналізованої серії подій на Чорному й Азовському морях протягом трьох наступних літ. Автор також вказує на операції узбережжям воєнної доби. У результаті особливу увагу приділено політичним передумовам наступальних акцій сил вторгнення.

Ключові слова: Російська імперія, Стамбул, Одеса, флот, порт.

Р. Н. Usenko

Candidate of Historical Sciences (Ph.D. in History),
Senior Research Fellow, Department of the History of Ukraine XIX –
early XX century, Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), institute@history.org.ua

ODESSA — STRATEGICAL POST FOR CAMPAIGN ON THE BLACK SEA AT THE GREAT WAR

Abstract

The article is dedicated to the problem of the battle conditions around Odessa after enemy intervention at the 1914 foremost. Its text lightens up primary target for study as to form a complexity view of the situation with historical facts about analyzed series of events in Black Sea and Sea of Azov during 3 next years. The author also examines operations on shore at war. As result of special attention is spared political source to actions for attack of invasion force.

Keywords: Russian empire, Istanbul, Odessa, navy, port.

Кампанія 1914–1917 рр. — складова ланка світової війни, примітна участю сформованого Російською імперією в основному з українців Чорно-

морського флоту (на споруджених здебільшого в Миколаєві, Севастополі та Херсоні кораблях і по гілках стаціонарної структури, де стрижневою віссю тривало вкорінювався Крим). За розвинутою тенденцією евентуально конкурентною у системному вимірі сприймалася локальна потуга Османської імперії, влітку 1914 р. могутньо підкріплена німецькою Середземноморською дивізією під рукою контр-адмірала Вільгельма Сушена, котрий хвацько обійняв оттоманські ВМС. При Стамбулі (Константинополі) гегемоном отаборився лінійний крейсер “Jawuz Sultan Selim” (первісно “Goeben”), спільно із легким крейсером “Midilli” (раніше “Breslau”) володіючи тактико-технічною спроможністю ефективно змагатися з розташованими Чорним морем панцерниками “Евстафий”, “Иоанн Златоуст”, “Пантелеймон”, “Три Святителя”, “Ростислав”, “Георгий Победоносец”, “Синоп”, бронепалубними суднами “Кагул”, “Память Меркурия” тощо.

На жаль, у різноманітних описах студійованих колізій можна зустріти чимало хибних текстів з гострою потребою розлогих корекцій реєстрованих фактів¹. І найяскравіший взірець плутанини дражливо спричинив цар Микола II, примудрившись узагалі досить затяжно не реагувати на шквальні удари, спрямовані В. Сушеном проти Одеси. Хоча від утнутого там інциденту, власне, гучно запалала чорноморська битва, її авантюрний пролог навіть не удостоївся такої “найвищої” уваги, котра була б відповідно фіксованою.

“Сьогодні почалася війна з Туреччиною” — чітко занотував монарх у персональному щоденнику 16(29) жовтня 1914 р., але на висвітлення теми навів два тлумачних речення, всіяні прикметними помилками: “Рано вранці турецька ескадра підійшла в тумані до Севастополя й відкрила вогонь по батареях, а за півгодини потому пішла. Воднораз “Бреслау” бомбардував Феодосію, а “Гебен” з’явився перед Новоросійськом”².

Між тим Сушон рішуче застосував залучений ним наріжний потенціал іще вночі на 16(29) жовтня, коли севастопольською фортецею штатно пригортався основний комплекс лінкорів, крейсерів, субмарин, одначе натомість Одесою, обік 630-тисячного населення найчисельнішої в тодішньому українському лоні “столиці півдня” (визнаної унікальним економічним і культурним центром — найвидатнішим містом “Південної Росії”)³, дислокувалися

¹ Спеціально з цього приводу: *Усенко П. Г.* Дарданелли-Босфор-Одеська затока: шлях до чорноморської ескалації Великої війни (1914 р.) // *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.: Збірник наукових праць.* — К., 2012. — Вип. 20. — С. 236–250.

² *Дневники императора Николая II.* / Составители: Козлов В. П., Павлова Т. Ф., Перегудова З. И.; редактор Шацилло К. Ф. — Москва: ЦГАОР СССР, 1991. — С. 492.

³ *Степанов В. В.* Краткий обзор цифровых данных по г. Одессе // *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г.: XLVII.* Одесса. — Санкт-Петербург: Центральный статистический комитет, 1903/4/. — С. III; *Москвич Г. Г.* Путеводитель по

практично тилові підрозділи зосередженої у залозі 7-ої окремої армії, виробничі (будівні й ремонтні) ресурси і керівництво Експедиції особливого призначення (ЕОП), активізованої Дунаєм. Ватажок спеціально виділених стамбульських есмінців корветен-капітан (капітан третього рангу) Рудольф Мадлунг дістав наказ “атакувати існуючі в Одесі супротивні сили, знищити ворожі пароплави, які мають військовий сенс, а додатково — підперти загороджувальну операцію попід Одесою й Очаковом” (принагідно на буксир “Samsun” чекало розпорядження: “Поставити міни при вході до Очакова. Якщо це виявиться неможливим, поставити міни під Одесою, з’ясувавши питання з начальником флотилії есмінців”)⁴.

О 3 год. 25 хв. на недбало чатованому одеському причалі канонерка “Донец” неждано потерпіла від торпеди разюче засланого туди есмінця “Gayret-i-Vatanije”. Невідкладно за цим підключений до агресивної витівки тотожний чужинець “Myavenet-i-Millije” аналогічною провокацією потряс довкілля, причім ідентичні задерії енергійно злавірували, побіжно розправившись із побаченою неподалік баржею та обстрілявши деякі інші об’єкти, зокрема, 4 пароплави. Паралельно протягом півгодини перед сходом сонця “Samsun” прикроїв 28 мін од Одеси до Тендрівської коси⁵.

Цікаво, що, етапно відгукнувшись уже на відчутні напади, чорноморські провідники формально констатували конфлікт із Туреччиною, проте аномально не вмикали мережевий заслін севастопольського фарватеру. Тож “Jawuz Sultan Selim”, опинившись у вкрай небезпечній зоні головного кримського порту пізніше, без надзвичайного опору спрямував по прибережних бастіонах 59 набоїв, після чого, угледівши патрульні кораблі “Лейтенант Пушин”, “Живучий” і “Жаркий”, пошкодив перший з них, де 5 моряків полягло, 2 пропали безвісти, 12 поранилися. На цю пору залишеним без дозору поринув у пучину мінний загородник (мінзаг) “Прут”, 76 осіб з якого втрапили до полону, 30 загинули, до півторапта прихистилися місцевими рятувальниками⁶.

Попутно “Jawuz Sultan Selim” узяв здобиччю пароплав “Ида”, мінзаг “Nilufer” по стрімкому зануренні під Севастополем своїх 60 мін потопив рейсовик “Великий князь Александр” (терміново прийнявши тих, хто був на його облавкові, й пошту). Крейсери “Berk-i-Satvet” і “Midilli” артилерією посмикали Новоросійськ, причому “Berk” доти офіційно висунув ульти-

Одессе. — Одесса: Издательство Путеводителей “Русский Бедкер”, 1910. — С. 1; Герлігі П. Одеса: Історія міста, 1794–1914. — К.: Критика, 1999. — С. 226–227.

⁴ Лорей Г. Операции германо-турецких сил в 1914–1918 гг. — Санкт-Петербург: Полигон, 2004. — С. 74–79.

⁵ Козлов Д. Ю. “Странная война” в Черном море (август–октябрь 1914 года). — Москва: Квадрига, 2009. — С. 103–104.

⁶ Детальніше: Усенко П. Г. Воєнні дії на Чорному морі у 1914–1917 рр. — К.: НАН України, Інститут історії України, 2007. — С. 10–11.

матум із попередженням про майбутнє бомбардування, а “Midilli” встиг приладнати 60 мін біля Керченської протоки (незабарно до їхніх тенет упіймалися, спалнувши, пароплави “Ялта” та “Казбек”). Церемонність також продемонстрували парламентарі з крейсера “Hamidieh”, заздалегідь оповістивши Феодосію про вготовану їй долю, й тільки по 2-годинній паузі суднові каноніри висипали 150 снарядів на радіотелеграфну станцію, залізничне депо, нафтові термінали, перегінний завод, елеватор, пристань та комори. Напасники втопили шхуну “Св. Николай” та пароплав “Шура”, чії екіпажі захопили⁷. Коли виладнана в Севастополі армада масовано подалася навздогін кривдникам, то дарма мандрувала три доби⁸.

У виниклій ситуації поведінка верхів Чорноморського флоту (командувач адмірал Андрій Ебергард, начальник штабу контр-адмірал Костянтин Плансон) набула вельми дивного обрису. Схоже, вони вичікували “casus belli”, аби не тільки не сполохати зненацька визрілий шанс конкретної мотивації звинувачення демаскованого інтервента, а й адекватно зміцнити повиту аргументацію природності замахів двоголового орла щодо культивування “віковичної мрії”, котра полягала в репрезентації козирного підґрунтя лаштованої експансії константинопольських теренів. Так чи інакше виплекане бажання лункої інтерпретації контроверзи ніскільки не було змарновано.

20 жовтня (2 листопада) 1914 р. Микола II маніфестував: “Нинішнє недолуге втручання Туреччини у воєнні дії лише прискорить фатальний для неї хід подій і відкриє Росії шлях до розв’язання заповіданих їй предками історичних завдань на берегах Чорного моря”⁹. Петроградська дипломатія поступово легалізувала латентно формульовані претензії на Мармурове море та його протоки Босфор і Дарданелли, що проектувалося за розрахунками в Антанті передати Росії. 27 лютого (12 березня) 1915 р. таку прелімінарію офіційно санкціонувала Велика Британія, сливе за місяць схвалила Франція¹⁰.

Німецькі ж впливові кола жадали перебрати під патронат українські обшари, приточені російською владою. Відомий металургійний магнат-товстосум Август Тіссен (“сталевий король”) напучував співвітчизників оружно

⁷ Лорей Г. Указ. соч. — С. 88–89.

⁸ Золотарев В. А., Козлов И. А. Российский военный флот на Черном море и в Восточном Средиземноморье. — Москва: Главная редакция восточной литературы издательства “Наука”, 1988. — С. 121.

⁹ Емец В. А. Очерки внешней политики России в период первой мировой войны. — Москва: Наука, 1977. — С. 115.

¹⁰ Машевський О. П. Проблема чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. — початок 1920-х рр.). — К.: Аквілон-Плюс, 2010. — С. 537–709.

припасувати “Донецький басейн з Одесою, Кримом та Приазов’ям”¹¹. Слід акцентувати, що восени 1914 р. неабиякі надії на конкретизацію омріяних національних поривань пов’язав із Туреччиною Союз визволення України, чийм посланцем до Стамбула прибув Маркіян Меленевський, кому судилась ініціатива переговорів з тамтешніми лідерами про їхнє сприяння очікуваному творенню української держави¹².

Досягнуте порозуміння засвідчила листопадова заява одного з вождів “молодотурків” Мехмета Талаат-паші (міністра внутрішніх справ у Пишній Порті) про ймовірність позбавлення України тягарів російського панування за надання імпульсів емансипації. Відверто уможливлувалася підтримка спроб у прагненні суверенності¹³.

М. Меленевський, в антиросійських настроях яскраво відтак солідаризуючись, радив султановим підданцям збудити “повстання на Кавказі”, декларував доцільність подібних зусиль у районі Одеси, а також пророчив “акції українських емісарів на інсургенцію Чорноморського флоту”. Анонсувалися контакти у підготовці допоміжного корпусу на чолі з полковником австрійського генерального штабу Станіславом Шептицьким (рідним братом галицького митрополита греко-католицької церкви Андрея), але тіснішої координації зсувів за тим процесом не вдалося налагодити, бо німецько-турецький чинник не задомінував акваторією цього театру війни¹⁴.

Із протилежного боку, мобілізаційно квартирована при Одесі армія генерала від артилерії Володимира Нікітіна зобов’язувалася назирати за прикордонням, аби динамічно здолати сподівані ворожі посягання на широчінь до Балти, Вапнярки та середньої течії Дністра¹⁵. Верховний головнокомандувач великий князь Микола Миколайович вимагав “усіляко запобігати й заважати десантові противника взагалі, а в районі Одеси поготів”¹⁶.

Ще до 29 жовтня (11 листопада) 1914 р. мінзаги “Дунай” і “Бештау” наситили одесько-очаківську водну комунікацію 550 мінами. За місяць оцим

¹¹ *Сарбей В. Г.* Історія України (XIX — початок XX ст.). — К.: Генеза, 1994. — С. 194.

¹² *Петровський В. В., Радченко Л. О., Семененко В. Г.* Історія України: Неупереджений погляд. — Харків: ВД “Школа”, 2007. — С. 259.

¹³ *Лавров Ю. П.* Союз визволення України (СВУ) // Енциклопедія історії України; НАН України, Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2012. — Т. 9. — С. 734–735.

¹⁴ *Патер І. Г.* Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. — Львів, 1997. — Вип. 3/4. — С. 140–147.

¹⁵ Російський державний архів (РГВИА), ф. 2003, оп. 1, д. 503, л. 7.

¹⁶ *Новиков Н. В.* Операции на Черном море и совместные действия армии и флота на побережье Лазистана. — Ленинград: Военно-Морская Академия, 1927. — С. 124.

шляхом були завбачливо розташовані 1668 смертоносних зарядів, перед Дністровським лиманом — 233, у Каркінітській затоці попід Джарилгацькою косою — дві сотні. Дніпровсько-Бузьким лиманом схожі пастки втіяло військово-інженерне відомство. Імперія Романових у Чорному морі тогоріч найжачилась тисячами вибухових пристроїв.

У сусідстві австро-угорським супротивникам жорстко опонувала кермована капітаном 1-го рангу флігель-ад'ютантом Михайлом Вєсьолкіним ЕОП, яка відала зв'язками із Сербією, куди на першому етапі війни успішно просувалися добровольці під деменом старшого лейтенанта Василя Григоренка. 30 серпня (12 вересня) 1914 р. старший лейтенант Юрій Волковицький та 106 матросів, поламавши шлюз на каналі Боссут, приглушили переміщення дунайських засобів Центрального блоку, чії траси поліпшилися аж 1915 р, коли вдалось очистити річку, щоби нею зациркулювали судна, наниз із постачанням для близькосхідних угруповань, угору — з сировиною та провізією¹⁷.

Зрештою масштабні задуми цілковитої мілітаризації причорноморського регіону відбилися походом, з високим ризиком спорядженим од Стамбула під Акерман. Оцю вилазку опукло змалював добре обізнаний з її суттю німецький офіцер Герман Лорей, ретельно аналізувавши виконання соратниками накреслених планів: “Метою висадки вказувалася руйнація залізничної колії Бендери-Рені та нищення сусідніх сіл... 5 грудня й до половини ночі з 6 на 7 грудня “Бреслау” супроводжував транспорт до Зміїного острова (острів Фідонісі біля Сулинського гирла Дунаю), звідки транспорт за темряви до світанку міг досягти наміченої території висадки... Висадка провадилася швидко, причім декілька місцевих мешканців, зустрінutih на березі, зазнали полону, й транспорт повернувся цілим і неураженим 9 грудня до Константинополя”. Втім, попри маскування всіх 24 диверсантів у російські однострої кавалерії, їх було схоплено відразу по викритті в Ізмаїльському повіті¹⁸.

Від кінця 1914 р. А. Ебергард сумлінно виконував нагальну директиву, де пріоритетними сферами оборони називалися Миколаїв як індустріальна база та весь одеський район. На інструктивних засадах виникла тріада пріоритетів: “1) нагляд за морем і захист підступів до Одеси та Дніпровсько-Бузького лиману; 2) протидія сукупно з суходільними батареями висадці десантів ворога; 3) захист мінних загород од спроб ворожого прориву”¹⁹. Для розв'язання сфокусованих проблем знадобилося одеське з'єднання капітана

¹⁷ Флот в первой мировой войне: В 2 т. Т. 1. — Москва. Военное издательство министерства обороны СССР, 1964. — С. 342, 357–360.

¹⁸ Лорей Г. Указ. соч. — С. 104–105.

¹⁹ Пантелеев Ю. А. Оборона Одессы от набега германо-турецкого флота в 1915 г. // Морской сборник. — 1939. — № 8. — С. 54–55.

першого рангу Михайла Федоровича (командира споруджуваного в Миколаєві дредноута “Император Александр III”), куди до 3 канонерок, 2 мінзагів і 2 підводних човнів прилучився “Синоп”. Берегова лінія контролювалася спеціальним режимом, за яким на Тендрівській косі вона мала двогарматну батарею чотиридюймового калібру, в Одесі й Очакові — старі шестидюймовки²⁰.

Пожвавилася пізнання зарубіжного Причорномор’я таємними царськими органами. Добірною інформованістю характеризувалися кадри Одеського військового округу та Кавказької армії, котрі невпинно обмінювалися свіжими даними, у чому виняткову роль відіграв начальник розвідки “кавказців” підполковник Данило Драценко — випускник Одеського піхотного училища та Миколаївської академії Генерального штабу, кавалер багатьох орденів за героїзм у війні проти Японії 1904–1905 рр. Його безпосередній куратор полковник Євген Масловський наголошував, що до цієї галузі особливий внесок зробили колеги, яким поталанило захопити вороже судно з мішками напрацьованих німцями ексклюзивних мап²¹. За примірниками щасливого “вилову” з пристосованими уточненнями вдалося забезпечити користування максимально можливим накладом. “Такі карти, приблизно 5-верстного масштабу, слугували нам протягом усієї війни”, — пояснив у мемуарах Є. Масловський²².

В Одесі скупчувалися націлені на Босфор два батальйони Гвардійського екіпажу, ведені капітанами першого рангу Олександром Полушкиним і Сергієм Ширинським-Шихматовим. Ці привілейовані бойові одиниці злились у новітній Окремий батальйон під орудою О. Полушкина, а С. Ширинський-Шихматов перейшов командиром загону до лагодженої в отому ж місті Транспортної флотилії. Навесні 1915 р. одеський парад трансформованих частин вітав сам Микола II, благословивши їх унікальною іконою та вручивши викуваний з мідних монет хрест для увінчання мечеті Ая-Соф’я, колишнього Софійського собору²³.

До літа 1915 р. екстрено керовані в Одесі транспортники під прапором контр-адмірала Олександра Хоменка імітували підготовку їхнього вторгнення на південь. Тренував непересічний авангард экс-глава Одеського військового округу генерал од кавалерії барон Олександр Каульбарс, який

²⁰ *Пантелеев Ю. А.* Оборона Одессы от набега германо-турецкого флота в 1915 г. // Русское военно-морское искусство. — Москва: Военно-морское издательство, 1951. — С. 415–420.

²¹ *Алексеев М. Н.* Военная разведка России: Первая мировая война. — Москва: Издательский дом “Русская разведка”, 2002. — Ч. 1. — С. 421–428.

²² *Масловский Е. В.* Мировая война на Кавказском фронте 1914–1917 гг.: Стратегический очерк. — Париж, 1933. — С. 47.

²³ *Таубе Г. Н.* Описание действий Гвардейского экипажа на суше и на море в войну 1914–1917 гг. // Морские записки. — 1944. — № 3. — С. 208–209.

вважався авіаційним корифеєм²⁴. А на протигагу “адміралісимум” Сушон обмізковував можливість переможно застосувати у герці своїх підлеглих.

21 березня (3 квітня) 1915 р. турецький крейсер “Medjidieh” необачно відхилився, помилившись у обраному курсі на схід од Воронцовського маяка, й за 15 миль до Одеси, поблизу сіл Фонтанка, Григорівка та Сичавка (Олександрівка), перечепився міною. Евакуювавши екіпаж, німецький командир судна корветен-капітан Бюксель зоставив корабель у лабетах Одеської банки із отвором у носовій частині площею 1,8 на 2,1 м. Щоб остаточно унерухомити продірявлений корпус перед неминучою втратою, по ньому випустив торпеду есмінець “Jadighiar-i-Millet”²⁵. За добу одесити позбавили змертвілу прибуду її атрибутики, почалися пошуки загубленої недавніми господарями документації. Знайшовся й катер із “Medjidieh”, занесений до берега. Герой отієї днини М. Федорович удостоївся почесної Георгіївської зброї²⁶.

Микола II через Львів, Здолбунів, Кам’янець-Подільський, Комарівці та Жмеринку приїхав 14 (27) квітня 1915 р. до Одеси, наступного дня — до Миколаєва, ще за добу — до Севастополя. “Одеса, де покоїться турецький велетень моря, понад півтора ста літ тяжіє до Константинополя. Й нині розрубується Гордіїв гудз. [...] Миколаїв, де кується морська сила, як Севастополь і Одеса, було відзначено відвідинами Його величності. Це кити Чорного моря, води котрого повинні бути російськими”, — пафосна метафоричність офіційного видання “Летопись войны”, вочевидь, надихалася настроями, збудженими понівеченням 102-метрового “Medjidieh”²⁷.

На спорожнілому борту капітан 1-го рангу Емануїл Молас надибав папери, що дозволили розшифрувати закодовані матеріали з ефіру турецького радіо. 12(25) травня того самого року “Medjidieh” було піднято на поверхню водолазною партією, очоленою інженер-механіком капітаном другого рангу Вітольдом Желяговським (Желяговським) і Феоктистом Шпаковичем, за досягнуті результати номінованим у адміралтейські поручики. Підрихтований і гонористо названий на спомин болісної пропажі 1914 р. — “Прут”, реанімований крейсер восени оглянув імператор. Сумлінно потрактувавши те, що трапилося, газета “Одесские новости” і петроградський

²⁴ Данилов Ю. Н. Письмо в редакцию // Зарубежный морской сборник. — 1931. — № 13. — С. 31–32; Залесский К. А. Кто был кто в Первой мировой войне. — Москва: Астрель, 2003. — С. 286–287, 442–443.

²⁵ Гибель турецкого крейсера “Меджидие” возле Одессы // Одесские новости. — 1915. — 24.03; Гибель турецкого крейсера “Меджидие” возле Одессы // Вестник Одесского градоначальства. — 1915. — 27.03; Лорей Г. Указ. соч. — С. 143–144.

²⁶ Строгонов А. А. Севастополь в лицах за 150 лет (1770–1920). — Севастополь: Издательство “ЭКОСИ-Гидрофизика” МГИ НАНУ, 2003. — С. 200–201.

²⁷ И. М. Пребывание государя императора в действующей армии // Летопись войны. — 1915. — № 36. — С. 5–10.

місячник “Морской сборник” дружно зачитували сентенції лондонського часопису “Daily News” із висновком про перспективу, якою коментовані веремії за облоги Босфору “знаменують початок безперечного панування Росії у Чорному морі, котре дасть змогу Росії висадити свої війська, де вона забажає”²⁸.

До тієї орбіти втягнулося й Азовське море — заради роздмухання традиційних зазіхань царизму на південні обрії геть до Індії та Мадагаскару. Накреслювалася глибинна інвазія в басейні річок Євфрат і Тігр. О. Хоменко zorganizував обік Трабзона (Трапезунда) перекидання з Маріуполя двох піших дивізій під командою генерал-лейтенанта Петра Баранова й генерал-майора Йосипа Довбора-Мусницького²⁹. Тож протиборство, пронизавши тамтешній ареал, дедалі випростовувало тотальний зміст.

1916 р. підвищений до статусу віце-адмірала О. Хоменко очолив вантажні перевезення Чорним і Азовським морями, з Одеси навіть за скрутних умов інтенсифікувавши транспортні потоки. Для Південно-Західного фронту він упорався з колосальним запасом паливних і мастильних речовин, а також продовольством, назбираним в Україні. Помічником цьому колезі з Балтики перейшов капітан першого рангу Володимир Шрамченко, який доти виконував обов’язки офіцера-дорученця у морського міністра адмірала Івана Григоровича. До Одеси ж восени 1916 р. після екстремального перебування на передових позиціях у волинському Поліссі повернулися ветерани Гвардійського екіпажу.

Задля донецького вугілля, прибулого з Маріуполя, в одеському порту швидко постала профільно впорядкована набережна Платонівського (Платоновського) молу. З Одеси на Дунай у серпні 1916 р. переорієнтувалися канонерки “Кубанец”, “Терец” і “Донец”, 2 есмінці, 3 тральники, 2 підводних човни, 2 транспорти. Подолали той маршрут і дві зенітні батареї, авіазагін, дві піші бригади. Зворотніми рейсами флот вивозив поранених із Добруджі, а потім цілих три дивізії перекинув з Одеси до Сулина та Ісакчі³⁰.

Втім за невдач на Румунському фронті не минулося без нових жертв. Так 21 серпня (3 вересня) 1916 р. неподалік Зміїного німецька субмарина UB-42

²⁸ Английская печать о гибели “Меджидие” // Одесские новости. — 1915. — 24.03; Морская хроника // Морской сборник. — 1915. — № 5. — С. 115–116.

²⁹ Див.: Лукин В. К. Значение флота на Черном море // Красный флот. — 1922. — № 2. — С. 33–46; Усенко П. Г. Маріуполь: грецьке забарвлення українського Надазов’я (кінець XVIII — початок XX ст.). — К., 2014. — С. 46–47.

³⁰ Золотарев В. А., Козлов И. А. Русский флот в Первой мировой войне. — Санкт-Петербург: Галея Принт, 2002. — С. 185–193.

знищила транспорт № 48, який повертався до Одеси, нещасливо уникаючи загрози навального наступу союзників із Четверного (Центрального) блоку³¹.

На початку 1917 р. до придунайського угруповання зі штабом в Одесі, береговою артилерією та двома авіазагонами входили мінзаг “Дунай”, посильне судно “Салгир”, два дивізіони тралерів, четвірка охоронних і двійка лоцманських катерів. Одеса увірвалась особливій обороні північно-західної ділянки Чорного моря³².

Отож століття тому протягом Великої війни 1914–1918 рр. російська вояччина за угодами сподвижників по Антанті впритул наблизилася до сакраментального, як могло видаватись, утілення не лише давньої забаганки прихопити історично знакові терени Візантії, але й зрослого за збурених катаклізмів потягу врзати в Порти обриси від середземноморських островів і Балкан до Трабзона і Курдистану.

Правим флангом виплеканої фанаберії крилато розгортався неординарний одеський кулак, центральним чорноморським плацдармом традиційно зміцнювався Севастополь, а ліворуч дуже динамічної авансцени тихцем було залучено доволі віддалене Приазов'я, причому варто наголосити, що в пристосованому середовищі й мирний, рекреаційної сутності Маріуполь у підсумкові теж обернувся на добре освоєний промисловий форпост із розмаїттям шляхів сполучення як вузловим знаряддям чергових територіальних загарбань. Сюди прибували плавзасоби, принагідно зібрані переважно в Одесі для подальшої експлуатації.

Протягом Першої світової війни тривале конструювання глобальних мудрувань стимулювало придатність цілої мережі міст до переміщення азово-чорноморським басейном російських військ (у їхньому штаті теж налічувалося чимало українців). 1916 р. залученими там суднами попростувало поповнення Кавказького фронту — до затоки Ковата з подальшим розверстанням баталій Вірменським нагір'ям. Зрештою заради геополітичних примх Микола II вдався до підпорядкування Маріуполя Чорноморському флоту: щоби якомога різкіше роздмухати схеми невпинних заборів суміжних земель для ударного занурення Азії³³.

У контексті Великої війни кривава звада епохально поставала українським узбережжям. Після того, як феноменально випнулися визивним рейдом до Одеси турецькі есмінці, їхні німецькі поводарі гвалтом штовхнули до виру розпеченого європейського шаленства інтерконтинентальну та

³¹ Лорей Г. Указ. соч. — С. 364; Лукин В. К. Заметки о боевой деятельности Черноморского флота в период 1914–1918 гг. — Санкт-Петербург: ООО Издательско-Торговый Дом “ОСТРОВ”, 2012. — Ч. 2. — С. 102, 152.

³² Подроблиці: Усенко П. Г. З “новоросійського” плацдарму (приукраїнська акваторія Великої війни: Чорне море, 1914–1917). — К., 2016. — С. 112–119.

³³ РГВИА, ф. 2003, оп. 1, д. 55, л. 30–34.

поліетнічну Османську імперію: брутально скоєні по нічній “чорноморській Пальмірі” постріли паливід озвалися крутою ескалацією глобальних зіткнень надалі з виразно резонованим на ворохобному просторі російським акцентом. Видається певною закономірністю, що за сепаратними перемовинами про припинення чорноморських бойових дій від грудня 1917 р. символічну крапку в утвердженні миру з різних сторін мала відстежити міжнародна комісія саме в Одесі.

REFERENCES

1. Aliexiejev, M. N. (2002). *Vojennaja razviedka Rossji: Piervaja mirovaja vojna* (Ch. 1). Moskva: “Ruskaja razviedka”. [in Russian].
2. Danilov, Y. N. (1931). Pis`mo v redakcyju. *Zarubiezhnyj morskoy sbornik*, 13. 31–32. [in Russian].
3. Herlihi, P. (1999). *Odesa: Istoriia mista, 1794–1914 [Herlihy P. Odessa: A History, 1794–1914]*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
4. Jemets, V. A. (1977). *Oчерki vnieshnjej politiki Rossii v period piervoj mirovoj vojny*. Moskva: Nauka. [in Russian].
5. Kozlov, D. Y. (2009). “*Strannaja vojna*” v *Chernom morie*. Moskva: Kvadriga. [in Russian].
6. Lavrov, Y. P. (2012). Soiuz vyzvolennia Ukrainy. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, (9), 734. [in Ukrainian].
7. Lorej, H. (2004). *Operatsii germano-turetskikh sil v 1914–1918 gg.* Sankt-Peterburg: Poligon. [in Russian].
8. Lukin, V. K. (2012). *Zamietki o bojevoj diejatel`nosti Chernomorskogo flota v period 1914–1918 gg.* Sankt-Peterburg: “OSTROV”. [in Russian].
9. Mashevs`kyj, O. P. (2010). *Problema chornomors`kych protok u mizhnarodnykh vidnosynakh (1870 r. — pochatok 1920-kh rr.* [Mashevsky O.P. The Black Sea straits issue in international relations (1870 — early 1920)]. Kyiv: Akvilon-Pl`us. [in Ukrainian].
10. Maslovskij, J. V. (1933). *Mirovaja vojna na Kavkozskom frontie 1914–1917 gg.* Paris. [in Russian].
11. Moskvich, H. H. (1910). *Putievoditel` po Odiessa*. Odiessa. [in Russian].
12. Novikov, N. V. (1927). *Opieratsii na Chernom morie i sovmiestnyje diejstvija armii i flota na pobieriezhye Lazistana*. Leningrad: Vojenno-Morskaja Akademiya. [in Russian].
13. Pantieliejev, Y. A. (1939). Oborona Odiessy ot nabiega germano-turetskogo flota v 1915 g. *Morskoy sbornik*, 8, 54–55. [in Russian].
14. Pantieliejev, Y. A. (1951). Oborona Odiessy ot nabiega germano-turetskogo flota v 1915 g. *Russkoje vojenno-morskoje iskustvo*. Moskva: Vojenno-mor. izd. [in Russian].
15. Pater, I. H. (1997). Soiuz vyzvolennia Ukrainy ta ukrains`ke putannia v politytsi Tsentral`nych derzhav 1914–1918 rr. [Ukrainian Question in the Policy of the

- Central Powers, 1914–1918]. *Ukraina: kul’turna spadschyna, natsional’na svidomist’, derzhavnist’* [Ukraine: Cultural Heritage, National Consciouness and Statehood], (3–4), 140–147. [in Ukrainian].
16. Pavlovich, N. B. (Ed.) (1964). *Flot v piervoj mirovoj vojnie* (Vol. 1). Moskva: Vojenizdat. [in Russian].
 17. Petrovs’kyj, V. V., Radchenko L.O., Semenenko V.I. (2007). *Istoriia Ukrainy: Neuperedzhenyj pohliad*. Kharkiv: VD “Shkola”. [in Ukrainian].
 18. Sarbej, V. H. (1994). *Istoriia Ukrainy (XIX — pochatok XX st.)*. Kyiv: Geneza. [in Ukrainian].
 19. Shatsyllo, K. F. (Ed.) (1991). *Dnievniki Impieratora Nikolaja II*. Moskva: ORBITA. [in Russian].
 20. Stiepanov, V. V. (1903/4). Kratkij obzor tsyfrovyykh dannykh po g. Odiessie. *Piervaja vsieobschaja pieriepis’ nasielienija Rossijskoj imperii* (47). Sankt-Peterburg. [in Russian].
 21. Strogonov, A. A. (2003). *Sievastopol’ v litsach za 150 liet (1770–1920)*. Sievastopol’. [in Russian].
 22. Taube G. N. (1944). Opisanije diejstvij Gvardiejskogo ekipazha na sushe i na morie v vojnu 1914–1917 gg. *Morskije zapiski*, 3, 208–209. [in Russian].
 23. Usenko, P. H. (2012). Dardanelly–Bosfor–Odes’ka zatoka: shliakh do chornomors’koi eskalatsii Velykoji vijny (1914 r.). *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st. — Problems of the History of Ukraine of XIX-beginning XX cc.* (20), 236–250. [in Ukrainian].
 24. Usenko, P. H. (2014). *Mariupol’: hrets’ke zabarvlennia ukrains’koho Nadazov’ia*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].
 25. Usenko, P. H. (2007). *Vojenni diji na Chornomu mori 1914–1917 rr.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].
 26. Usenko, P. H. (2016). *Z “novorosijs’koho” platsdarmu (pryukrains’ka akvatoriia Velykoji vijny: Chorne more, 1914–1917*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. [in Ukrainian].
 27. Zalieskij, K. A. (2003). *Kto byl kto v Piervoj mirovoj vojnie*. Moskva: Astriel’. [in Russian].
 28. Zolotarev, V. A., Kozlov I. A. (1988). *Rossijskij vojennyj flot na Chernom morie i v Vostochnom Srediziemnomor’e*. — Moskva: Glavnaja redaktsija vostochnoj literatury izdatel’sstva “Nauka”. [in Russian].
 29. Zolotarev, V. A., Kozlov I. A. (2002). *Russkij flot v Piervoj mirovoj vojnie*. Sankt-Peterburg: Galeja Print. [in Russian].